

दिसैं म्हणुनिशाश्वतप्रकृतिरंकमींकायहो ।

प्रसन्नतुमचे बरें मज वरी प्रभो पायहो ॥

क्षणत्यजुनिइंदिराबृहदुरोजसंगाधरा ।

शिरीं पदमिळोसखासमसुशीलगंगाधरा ॥ २४ ॥

मागल्या केकेत कवीनी आपले दैन्य उपेक्षाहं नाही म्हणून दर्शविले, आतां एथें तेच आपलें दैन्य भगवदनुग्रहास पात्रभूत असे दर्शवित होस्ताते कवि प्रार्थितात.

पदान्वयः—प्रभो, मीं शाश्वतप्रकृतिरंक दिसे म्हणुनि कायहो बरे तुमचे पाय मज वरी प्रसन्न हो, इंदिराबृहदुरोजसगा क्षण त्यजुनि शिरीं पद धरा, सुशील गंगाधरा सम सखा मिळो.

प्रभो,—अहो प्रभो, मीं शाश्वतप्रकृतिरंक दिसैं म्हणुनि कायहो बरें तुमचे पाय मज वरी प्रसन्न हो,—प्रभो मीं शाश्वतप्रकृतिरंक दिसैं,—मीं असा शाश्वतप्रकृतिरंक-निरंतर प्रकृतीने रंक-निरंतर स्वाभाविक दरिद्री-जन्मदरिद्री, दिसैं-दिसतो, म्हणुनि कायहो बरें-म्हणूनच कायहो<sup>१</sup> बरें-म्हणूनच काय जणू, तुमचे पाय-हे-तुमचे चरण, मज वरी प्रसन्न हो,—मजवर प्रसन्न,—हो-होभोत;<sup>२</sup> एथें प्रार्थनेचा अर्थ जाणावा, मी असा जन्मदरिद्री दिसतो म्हणूनच काय बरें महाराज या तुमच्या पायांनी मजवर प्रसन्न व्हावें, अर्थात् म्हणूनच जणू त्यांनी व्हावे, असा एथे ध्वन्यर्थ निघतो.<sup>३</sup> ( एथें शाश्वत-

१ कायहो, हें एक पद अव्ययरूप मानिले असता अधिक गोड लागते—‘कायहो तुम्ही आता असे निष्ठुर झाला, ’ ‘ कायहो तो चमत्कार, ’ इत्यादि वाक्यात ‘ कायहो ’ हें सारें विस्मयार्थदर्शक अव्यय जाणावें. तसेंच—‘ तुम्ही आता असे निष्ठुर झालां कायहो ’ म्हणजे ‘ निष्ठुर झालां असे मला वाटते’, असा ईषत्स्वीकृतीचाहि अर्थ होतो. अथवा, यातील ‘हो’ म्हणजे ‘अहो’ हे निराळें पद काढून त्याचा अन्वय ‘ प्रभो ’ या संबोधनाशी करावा.

२ ‘ हो ’ हे प्रथमाबेंत आज्ञा अर्थी अथवा विध्यर्थी एकवचनाचे आणि अनेकवचनाचे सारिखेच रूप समयविशेषी होतें. हो-म्ह० होओ, यांतील शेवटील ओ पहिल्या अर्थात मिळून जातो. व्याकरणदृष्टीने पाहिलें असता होओ हेच रूप शुद्ध होय अलिकडेच त्याचा प्रघात न आढळतां होऊ अशा रूपाचाच प्रघात आढळतो तो विधिभंजक जाणावा. पहा माझें महाराष्ट्र व्याकरण, आवृत्ति ३, नियम ४७०, पृ० १९१.

३ घोरांचे लक्षण असेंच सांगितले आहे की, जितका दीन अनाथ तितका त्यांचे दयेस अधिक पात्र;

प्रकृतिरंक या पदांत 'शाश्वत' हें पद ' प्रकृतिरंक ' म्ह० प्रकृतिसिद्ध रंक अर्थात् प्रकृतीने केलेला रंक, असा पृथें तृतीयातत्पुरुष अथवा मध्यमपदलोपी समास करून त्यांतील लुप्त जें ' सिद्ध ' धातुसाधित, त्याचें क्रियाविशेषण करावें हा मळा उत्तम पक्ष दिसतो. यद्यपि प्रकृतीने केलेला मी शाश्वत रंक आहे खरा, तथापि मुळीं प्रकृतिच अशाश्वत आहे, तेव्हां तिने केलेला जो मी रंक त्या माझे तें रंकत्वहि अशाश्वत, भगवदनुग्रहकालमर्याद त्या रंकत्वाची स्थिति, अशी अर्थनिष्पत्ति कवि-हृदयार्थास अनुकूल जाणून, ' शाश्वत ' हें प्रकृतीचे किंवा प्रकृतिसिद्ध जो रंक त्याचें विशेषण न करितां वर सांगितल्याप्रमाणें क्रियाविशेषण केले असतां माझ्या विचारास अधिक प्रशस्त दिसते. ) अथवा, पृथें ' बरे ' हें केवलप्रयोगी अव्यय न करितां, ' बरे ' असा शब्द-पाय' या शब्दाचे विशेषण मानून, ' प्रसन्न हो ' या पदाशी त्याचा अन्वय करावा ' तुमचे पाय मजवर बरे प्रसन्न होऊत ' म्हणजे यथेच्छ प्रसन्न होऊत, असा अर्थ करावा. त्या पायांचा महिमा वर्णित होस्ताते कवि प्रार्थितात-इंदिराबृहदुरोजसंगा क्षण त्यजुनि शिरीं पद धरा,—इंदिराबृहदुरोजसंगा,- इंदिरा-लक्ष्मी तिचे जे-बृहत्-स्थूल उरोज-स्तन त्यांशीं जो आपले पायांचा-संग-संलग्नता,योग त्यास, क्षण-क्षणभर, त्यजुनि-टाकून शिरीं-अर्थात् माझ्या मस्तकावर पद-ते आपले पाय धर-डेवा. पृथें कवीनीं ' इंदिराबृहदुरोजसंग ' या पदाने भगवच्चरण महिमा वर्णून, बृहदुरोजत्वाने लक्ष्मीचेहि सौंदर्य सुचविले. लक्ष्मी आपल्या स्तनाने भगवान् विष्णूच्या चरणकमळाचें मर्दन करीत आहे असे वर्णन प्रसिद्ध आहेच. एक क्षणभर मी आपले पाय तुझ्या मस्तकावर ठेविल्याने तुझे काय कल्याण होईल म्हणून कदाचित् आपण पुसाल, तर तितक्या-नेच कवि म्हणतात मी आपल्यास केवढी मोठी पदवी मिळविण्याची आशा धरितों

जेकारंजिलेगांजिलें त्याशींम्हणेजोआपुलें

तोचिसाधुओळखावा देवतेथेचिजाणावा

—तुकाराम.

१ इंदिरालोकमातामाक्षीरोदतनयारमा

—अमर.

२ स्तनाचें स्थूलत्व सौंदर्याचे अंग म्हणून या देशांत शृंगाररसप्रधान काव्यात फार वर्णिले असते. जयदेव कवि गीतगोविदांत म्हणतात,—

धीरसमीरेयमुनातीरे वसतिचनेवनमाली ।

गोपीपीनपयोधरमर्दनचंचलकरयुगशाली ॥

ती एका-सुशील गंगाधरा सम सखा मिळो,—सुशील,—चांगले आहे—शील-स्वभाव ज्याचा असा जो-गंगाधर-महादेव त्या-सम-बरोबर सखा-हा मी जो आपला सखा तो मिळो-मिलून जाऊ-अर्थात् गंगाधराबरोबर होऊ; आपण चरणाच्या ठायीं गंगा धारण केली आहे म्हणून जगप्रसिद्ध वार्ता आहे, तेव्हां ते चरण आपण माझ्या मस्तकी एक क्षणभर जरी ठेविले, तरी तेणेकरून ती गंगा माझ्या मस्तकावर पडून मीहि गंगाधर होईन, अर्थात् तितक्या आपल्या अनुग्रहानें माझ्या अंगी महादेवाची योग्यता येईल, यापेक्षा अधिक म्यां काय मागावे ? इतका थोर आपल्या चरणाच्या क्षणिक अनुग्रहाचा प्रताप होय, असा एथील कविहृद्गत भावार्थ जाणावा.

अथवा,—‘ इंदिराबृहदुरोजसंगा ’ क्षणभर सोडून, ‘ इंदिराबृहदुरोजसंगा ’-इंदिरेचे जे बृहदुरोज त्यांचा आहे संग-सलगतता ज्यांस असे जे आपले पाय, अशा बहुव्रीहि समासानें ते सारे पद पाय याचे विशेषण करून ते पाय माझ्या मस्तकावर ठेवा, असा अन्वय केला असतां हि बाध येणार नाही, अशी ‘ इंदिराबृहदुरोजसंगा ’ या पदाची द्विरुक्ति करून एकदां ‘ त्यजुनि ’ या सकर्मक धातुसाधिताचें कर्म आणि एकदां त्याच पदाचा बहुव्रीहि विग्रह करून ते सारे पद ‘ धरा ’ या क्रियापदाचे कर्म मानण्याची पद्धति काव्यसरणीस केवळ प्रतिकूल होईल असे मला वाटत नाही. अशी उदाहरणे काव्यांत आढळतात. याप्रमाणे पदान्वय केल्यावर मग चवथ्या चरणांतील शब्द ‘ पद ’ याचा अर्थ ‘ पदवी ’ असा करून, ‘सुशील-गंगाधरा मर्या सम पद मिळो ’ म्हणजे सुशील जो गंगाधर-महादेव, आपला-सख-मित्र त्या-सम-सारखे, पद-पदवी मिळो-मला प्राप्त होऊ, असा अर्थान्वय करावा. अथवा, ‘ पद ’ या शब्दाचा एकदां पाय असा अर्थ करून, ते ‘ धरा ’ याचें कर्म करून, पुनः त्याच ‘ पद ’ शब्दाचा पदवी असा अर्थ करून तो ‘ पद ’ शब्द ‘ मिळो ’ या क्रियापदाचा कर्ता करावा.

आणखी तेच दुसऱ्या गीतांत म्हणतात,

पीनपयोधरभारभरेणहरिंपरिरभ्यसरागं ।

गोपबधूरनुगायतिकाचिदुदंचितपंचमरागं ॥

तसेंच भर्तृहरि आत्म्या शृंगारशतकांत कामिनीगर्हणप्रकरणी म्हणतात,—

उन्मीलत्रिवलीतरंगनिलयाप्रोत्तुंगपीनस्तन-

इंदेनोद्यतचक्रवाकसिथुनाकाराम्बुजोन्नासिनी

कांताकारधरानदीयमभितःक्रूराशयानेष्यते

संसाराणंब्रमज्जमंरुदिजनादूरात्परस्वज्यतां ॥



प्रभुस्तुतिनडाउकीपरितिच्यामहाकामुका ।

मलाकृपणमारितोबहुसकामहाकामुका ॥

म्हणामनिअसेकसेप्रथमनीटयेलेकरा ।

हळूहळुपटुस्वयेसुपथिलावियेलेकरा ॥ २५ ॥

मागील केकेत कवीनी महादेवाची योग्यता आपल्यास मिळण्याविषयी प्रार्थनेत सुभविले खरे, परंतु हें आपले अत्यंत औद्धत्य जाणून आपल्यास स्तुतीच करितां येत नाही अशी येथे पड घेऊन कवि म्हणतात

पदान्वयः—प्रभुस्तुति ठाउकी न, परि तिच्या महाकामुका मला कृपण मुका बहुसकाम हाका मारितो, असे मनि म्हणा, लेकरा प्रथम नीट कसे ये, हळू-हळू पटु स्वये सुपथि लावये ले करा.

माझ्या पूर्वोक्त स्तुतीवरून कदाचित् आपल्या मनांत येईल कीं,—प्रभुस्तुति ठाउकी न,—प्रभुस्तुति—आपल्या स्वामीची स्तुति ठाउकी नाही—आपल्या स्वामीची स्तुति कशी करावी हे तर मुळीच तुला ठाऊक नाही, परि तिच्या महा कामुका मला कृपण मुका बहुसकाम हाका मारितो,—परि-परंतु मग तिच्या-त्या स्तुतीच्या महा कामुका मला—मोठ्या कामुकाला मला कृपण—दीन—स्तुति करण्यास शक्तिहीन आणि—मुका—ज्यास बोलतां येत नाही असा सकाम—सकाम होत्साता—मनांत मोठी हौस धरून हाका मारितो—किंकाळ्या फोडितो; अर्थात् आपल्या प्रभूची स्तुति कशी करावी हे ठाऊक नसतां मी जो भगवान् स्तुतिप्रिय त्या मला हा कृपण—म्हणजे स्तुति करायला शक्तिहीन, त्यांत आणखी मुका—शब्दाचा नीट वर्णोच्चारहि ज्याच्यानें स्पष्ट करितां येत नाही, असा असून सकाम—म्हणजे ती माझी स्तुति करण्याची मोठी हौस मनांत धरून, उगीच हाका मारितो—म्हणजे मुका असल्याने उगार्च किंकाळ्या फोडितो; असे मनि म्हणा,—कवि भगवतास म्हणतात,—असे—मी मुका उगार्च किंकाळ्या फोडितो असे कदाचित् आपल्या—मनि म्हणा—मनांत आणाल; तर कवि या भाशकेचे समाधान करित होत्साते म्हणतात—लेकरा प्रथम नीट कसे ये,—लेकराला पहिल्यानेच नीट कसे येते—अर्थात् शिकविल्यावांचून मुलाला पहिल्यानेच कोणतेहि काम नीट येत नाही; म्हणून—हळूहळु पटु स्वये सुपथि लावियेले करा,—हळूहळु पटु—नीट कौशल्यानें ( ही एथे क्रियाविशेषणें जाणावी ) स्वये—आपण स्वतः सुपथि—चांगल्या मार्गास लावियेले—लाविले असे—करा—तुम्ही करा—अर्थात् मी या लेकरास हळूहळू नीट चांगल्या मार्गास लाविले असे तुम्ही करा; म्हणजे आपली स्तुतिहि करावयास मला आपणच शिकवा,—असा एथे मला कविहृद्गतार्थ दिसतो.

जनीतरिअसेअसेशिशुहिजेमुखेंवर्णवी ।

पितापिउनितेभुलेमधुरतासुखेंवर्णवी ॥

मनाजरिनयेगुरुक्तहिम्हणेकटुप्रायशा ।

दयानिधितुम्हांपुढेंजनकथाअशाकायशा ॥ २६ ॥

मागल्या केकेत सांगितल्याप्रमाणेच वडील आपल्या बालकांस मोठ्या प्रेमाने शिकवितात, असा लोकांत व्यवहार आढळतो, हे दर्शवित होत्याते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—जनी तरि असे असे, शिशु हि मुखे जे वर्ण वी, ते पिउनि पिता भुले, मधुरतासुखें वर्णवी, जरि मना नये, प्रायशा कटु गुरुक्त हि म्हणे, दयानिधि, अशा जनकथा तुम्हां पुढे कायशा.

आपल्या मुलाला सुपंथास लावून त्यास शिकविणे इतकेच नाही, परंतु त्या मुलाची अज्ञानदशा पाहून त्यास शिकविण्यांत आनंद मानून घेण्याचाहि लोक-व्यवहार आढळतो, तो कवि एथें सांगतात—जनीं तरि असे असे,—जनांतहि असेच आहे; की, शिशु हि मुखें जे वर्ण वी,—शिशु-लहान बालक हि मुखें—आपल्या मुखानें जे वर्ण—जीं अक्षरे वी—वितो—अर्थात् उच्चारितो, ते पिउनि पिता भुले,—ते—वर्ण पिउनि—प्राशन करून—अर्थात् श्रवण करून पिता—बाप भुलें—भुलतो—अर्थात् मोहित होतो. एथे मधुरता शब्दाचा पुढें प्रयोग आहे, म्हणून वर्णांच्या ठायी मधुररसात्मकता गृहित असल्याने तत्प्राशनक्रियाहि अविरोधित जाणावी तसेच विणें म्हणजे स्त्राविणे, या क्रियेचा एथे प्रयोग केल्यानेहि कवीनी त्या वर्णांच्या ठायी रसात्मकता स्पष्ट दर्शविली आहे, म्हणून आणखी त्या रसात्मक वर्णांचे एथे प्राशनविधान प्रशस्त होय. मागेहि चौथ्या केकेत कवीनी—‘विषाद धरिला म्हणो न सुरभी विषक्षीर वी’ यांत ‘वी’ या क्रियेचा रसात्मकपदार्थ-प्रसवणदर्शनार्थ प्रयोग केला आहे. याप्रमाणे त्या लहान बालकाच्या मधुर शब्दाच्या श्रवणाने मोहित होऊन तो पिता-मधुरतासुखें वर्णवी,—त्या बालकाने उच्चारिलेल्या वर्णांच्या माधुर्यसुखाने त्या बालकाकडून आणखी आणखी तेच शब्द वर्णवी—वर्णवितो—बोलवितो. ( एथे हे प्रयोजक क्रियापद जाणावें ). अथवा, ती जी बालकशब्दजन्य मधुरता ती—सुखे—सुखाने—यथेच्छ वर्णवी—बोलवी—पुनः पुनः बोलवी, असा अर्थ केला तरी चालेल. जरि मना नये,—जरीं त्या अज्ञान बालकाचे ते शब्द पित्याच्या मनास येत नाहीत—अर्थात् त्या शब्दांची अर्थसंगति त्याला आवडत नाही, आणखी—प्रायशा कटु गुरुक्त हि म्हणे,—प्रायशा—बहुतकरून कटु—कडू असे जे त्या बालकाचे शब्द त्यांस गुरुक्त हि म्हणे,—गुरुक्त—चांगळें म्हटलें हि म्हणतो; म्हणजे त्या शब्दांच्या अर्थाच्या विचा-

रावरून त्या बालकाचे प्रायशः ते शब्द कडू असून जरी त्या पित्यास संतोषवीत नाहीत, तरी तशा कडू शब्दांस, अर्थात् अर्थहीन बडबडीसहि, तो पिता, मुळा त्यां फार सुंदर म्हटले असे आणखी म्हणून, त्या बालकाच्या मुखाने पुनः पुनः ते शब्द बोलवितो; अथवा, -कटुप्रायशा, -कटुप्राय अशा-अर्थात् अशा शब्दांस, गुरुक्त हि म्हणे, असा अन्वय केला असतां हि चांगला. सारांश, कवि भगवंतास म्हणतात, दयानिधि-हे दयासागरा, अशा जनकथा तुम्हां पुढें कायशा, - अशा-ही जी म्यां दृष्टांताने गोष्ट सांगितली अशा जनकथा-लोकांच्या गोष्टी तुम्हां पुढें कायशा, -तुमच्या पुढे काय होत. अथवा, एथें दयानिधि हे संबोधन न करितां- 'दयानिधि जे तुम्ही त्या तुम्हां पुढे अशा कथा कायशा' असा अन्वय करावा. अर्थात् तुम्ही दयासागर अहां तेव्हां जरी ही माझी वेडीबागुडी स्तुति आहे, तरी तिचें आपण ग्रहण कराळ असा मला भरवंसा आहे, असा एथें कविहृदत अर्थ जाणावा.<sup>१</sup>

या केकेत प्रायशा-हा जरी 'प्रायश.' या शब्दाचा अपभ्रंश आहे, तथापि कवीस तोच प्राकृत शब्द एथे इष्ट दिसतो असे मला वाटते, कारण, पुढल्या चरणांत 'कायशा' या शब्दात 'अशा' हे निराळें पद निघतें, त्याच अर्थी 'कटुप्रायऽशा-कटुप्राय अशा, यात 'अशा' शब्दाची द्विरुक्ति आपल्या कवीच्या काव्यसरणीस अनुकूल न होतां प्रतिकूल होते, म्हणून मला वाटते 'प्रायशा' हा शब्द निराळा काढिला असता बरें.

१ गुरु शब्दाचा 'चांगला,' 'मनोरम' असाहि अर्थ होतो, यास प्रमाण—  
बाढव्याढबहुगुरुवामनवृदारकातिशये ।

२ भागवतातहि नारदानें व्यासास अशाच अर्थाने म्हटले आहे.

तद्वाग्विसर्गोजनताऽघविप्लवो ।

यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥

नामान्यनंतस्ययशोकितानि ।

यत्शृण्वंतिगार्यंतिगृणतिसाधव ॥

स्कं. १-अ० ५ श्लो० ११.

ज्ञानेश्वरानेहि म्हटलें आहे—

जैसास्वभावमायबापांचा । अपत्यबोलेजरीबोबडीवाचा ॥

तरीअधिकतयाचा ॥ संतोषआयी ॥ ६४ ॥

ज्ञा०, अ० १.

तुकोबानेहि भगवंताची स्तुति करितांना असेंच म्हटले आहे—

माझ्याबोबडियाबोला । चित्तयावेगाविठला ॥

मजहांसतील्लोक । परिमीगार्हनिशक ॥

अतर्क्यमहिमातुज्ञागुणहिफारबाहेविधी ।  
 श्रुतिज्ञहिम्हणेसदास्तविलआमुचीकेविधी ॥  
 तरीजनयथामतिस्तवनिजाहलेसन्मती ।  
 स्तवार्थतुझियातुज्ञासमकवीकधीजन्मती ॥ २७ ॥

भगवत्स्तव करणे मनुष्याच्या बुद्धीस अशक्य असे दर्शवित होत्याते कवि प्रार्थितात.

पदान्वयः—तुज्ञा महिमा अतर्क्य, गुण हि फार, विधि बाहे, श्रुतिज्ञ हि सदा म्हणे आमुची धी कवि स्तविल. तरी यथामति स्तवनि जन सन्मती जाहले, तुझिया स्तवार्थ तुज्ञा सम कवी कधी जन्मती.

कवि भगवंतास म्हणतात—तुज्ञा महिमा अतर्क्य,—तुज्ञा महिमा—मोठेपणा अतर्क्य—तर्क करावयास अशक्य—तुझ्या महिम्याचा<sup>१</sup> तर्कहि करितां येत नाही—अर्थात् तुज्ञा महिमा इतका आहे की, त्याचा विचार करावयास मति कुंठित होते; तसे तुझे गुण हि फार,—गुण हि अनंत, म्हणून—विधि बाहे,—विधि—ब्रह्मदेव बाहे—हाका मारतो—अर्थात् मोठ्याने सांगतो; आणखी—श्रुतिज्ञहि सदा म्हणे आमुची धी केवि स्तविल,—श्रुतिज्ञ—वेदतत्त्व जाणणारा हि निरंतर म्हणतो की—आमची धी—बुद्धि तुला कमी—स्तवील,—अर्थात् तुझी स्तुति करावयास मोठी वेदतत्त्वज्ञहि समर्थ नाही तरी यथामति स्तवनि जन सन्मती जाहले,—तरी—जरी वस्तुतः तुझी स्तुति करावयास कोणी समर्थ नाही तरी, यथामति—

१ महिमा, गरिमा, लघिमा, इत्यादि जे इमनिच्प्रत्ययान्त मुळचे संस्कृत शब्द त्यांचा एथे कवीनी मूळ संस्कृताप्रमाणे पुल्लिङ्गी प्रयोग केला आहे, परंतु मराठीत क्वचित् हे शब्द स्त्रीलिङ्गीहि मानितात. वामन म्हणतात,—

जोनगायहरिचेमहिमेला तोअसेजितचिया महिमेला

२ जेथे शब्दच कुंठित होतो, तेथे भगवत्स्तुति यथार्थ करणे परम अशक्य म्हणून भागवतांत सांगितले आहे,

नैतन्मन्त्रोविशतिवागुतचक्षुरात्मा

प्राणेंद्रियाणिचयथाऽनलमर्च्चिषःस्वा ।

शब्दोपिबोधकनिषेधतयात्ममूल—

मथोक्तिमाह्यदृतेननिषेधसिद्धिः ॥

स्कं० ११ अ० ३ श्लो० ३६.

आपल्या बुद्धीच्या शक्तीप्रमाणे तुला स्तवून जन-व्यासवाल्मीकादि कविजन सन्मती-उत्तम मतीचे असे झाले. एथे कवींनी भगवस्तवनाचे फलहि दर्शविले. परंतु तुझिया स्तवार्थ तुझा सम कवी कधी जन्मती, — तुझिया स्तवार्थ-तुझे वास्तविक स्तवन करण्यास तुझ्यासारखे कवी कधी जन्मतील; अर्थात् तसे तुझे वास्तविक स्तवन करण्यास तुझ्यासारखेच कवी जन्मले पाहिजेत. हे होणे नाही, तसे तुझे यथार्थ स्तवन इतरांकडून होण्याचाहि संभव नाही, असा येथील ध्वन्यर्थ. एथे कवि शब्द प्राकृत रीतीप्रमाणे कवींनी दीर्घ ईकारान्त केला आहे. या शेवटल्या चरणांत कवींनी केवळ साधारण शब्दांनी अर्थगौरव फार सरस दाखविले आहे.

१ पुष्पदन्तानेहि अशाच अभिप्रायाने म्हटले आहे,—

महिम्न पारतेपरमविदुषोयद्यसदृशा ।

स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपितदवसन्नास्त्वयिगिरः ॥

अथाऽवाच्य सर्वं स्वमतिपरिणामावधिगृणन् ।

ममाऽप्येषःस्तोत्रेहरनिरपवाद परिकर. ॥ १ ॥

महिम्न. स्तोत्र





निजस्तुतितुम्हांस रुचेस्तवितित्यांबरेंतर्पितां ।

नमस्कृतिपरांबरेंस्वधनसर्वहीअर्पितां ॥

स्वभावतुमचाअसाविदितजाहलायाचकां ।

करूंस्तवजसातसाफळनव्हेजनायाचकां ॥ २८ ॥

एथें भगवंताचे स्वस्तुतिप्रियत्व कथित होत्साते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—तुम्हां निजस्तुति रुचे, स्तविति त्यां बरें तर्पितां, नमस्कृतिपरां बरें स्वधन सर्व ही अर्पितां; असा तुमचा स्वभाव याचकां विदित जाहला, जसा तसा स्तव करूं, याच जना कां फळ नव्हे.

तुम्हां निजस्तुति रुचे,—तुम्हाला आपली स्तुति आवडते—कोणी कशीहि प्रेमानें तुमची स्तुति केली म्हणजे ती तुम्हांस आवडते; नुसती आवडते इतकेंच नाही, परंतु स्तविति त्यां बरें तर्पितां,—जे तुमची स्तुति करितात त्यांस, चांगले तर्पितां—संतुष्ट करितां; इतकें तर काय, परंतु नमस्कृतिपरां बरें स्वधन सर्व ही अर्पितां,—नमस्कृतिपरां—नमस्कृतितत्पर जे कोणी त्यांस—अर्थात् जे तुम्हांस सप्रेमांतःकरणानें नुसता नमस्कार करितात त्यांस—म्हणजे सप्रेमांतःकरणाने जे तुम्हांस शरण येतात त्यांस,—बरे स्वधन सर्वही अर्पितां,—बरे—उत्कृष्ट. स्वधन—आपले धन—संपत्ति अर्थात् ‘बरें’ या विशेषणेंकरून सलोकतासमीपतादि चारी मुक्ति सर्व ही अर्पितां—देतां; म्हणजे तुमची स्तुति करण्याचे सामर्थ्य नसल्यामुळें ती न करितां नुसता सप्रेमांतःकरणानें नमस्कार करणारा जो त्यासहि तुम्हीं मुक्त करितां, असा येथील ध्वन्यर्थ. अथवा, बरें हे विशेषण न करितां—‘बरें अर्पितां—’ बरे देतां असें क्रियाविशेषण करावें. असा तुमचा स्वभाव याचकां विदित जाहला,—असा—आपले स्तुतिपाठकांस सर्वस्व देण्याचा तुमचा स्वभाव आहे म्हणून—याचकां—याचकजनांस—आम्हासारख्या मागणारांस विदित जाहला—माहित झाला म्हणून कवि म्हणतात—जसा तसा स्तव करूं,—जसा आम्हास आपला स्तव करितां येईल तसा करूं; याच जना कां फळ नव्हे,—मग—याच जना—कवि आपणाकडे दाखवून म्हणतात हा जो मी जन त्या मलाच फळ—इष्टफलावाप्ति कां नव्हे—कां न व्हावी; एथें काव्यर्थ जाणावा. अर्थात् मलाहि इतर व्यासशुकादि याचकां प्रमाणें फळप्राप्ति अवश्य व्हावी.

१ ‘तुम्हीं मला देत नाही आणि त्यास बरें देतां,’ या वाक्यांत ‘बरें’ हें जमें क्रियाविशेषण तसेंच एथेंहि हें क्रियाविशेषण जाणावें.

तुम्हीं परमचांगले बहुसमर्थदातेअसें ।

सुदीनजनमींतुम्हांशरणआजिआलोंअसें ॥

पुन्हाहिम्हणतोबरेश्रवणहेंकरायास्तव ।

समक्षकितिआपुलासकललोकरायास्तव ॥ २९ ॥

मागीळ केकेत कवीनी जसा तसा स्तव करूं म्हणून प्रतिज्ञा केली, तीच पूर्ण करित्त होत्साते कवि म्हणतात

पदान्वयः—तुम्हीं परम चांगले, बहुसमर्थ, दाने, मीं जन सुदीन असें, आजि तुम्हां शरण आलों, असें हें बरें श्रवण कराया स्तव पुन्हा हि म्हणतो, सकल-लोकराया समक्ष आपुला स्तव किति.

तुम्हीं परम चांगले,—तुम्हीं सर्व सौंदर्यदयादिगुणेंकरून शोभायमान; बहु समर्थ,—सर्व शक्तिमान्, दाते,—स्वभक्तमनोरथ परिपूर्ण करणारे; असे तुम्हीं, आणि मीं जन सुदीन असें,—मीं जी ही व्यक्ति—म्हणजे हा जो मीं तो—सुदीन—केवळ दीन—अत्यंत रंक—दयापात्र असें—आहे, आणि—आजि तुम्हां शरण आलों,—आज तुम्हांस शरण आलों,—सर्वस्वें तुम्हास मीं आपलें अर्पण—केलें आहे, असें हें बरें श्रवण कराया स्तव पुन्हाहि म्हणतो,—असें हें—असें हें माझे परम विनयपूर्वक लहानसें स्तवन बरें श्रवण कराया स्तव पुन्हा हि म्हणतो,—आपण/बरे—दयेनें ऐकावें म्हणून पुनः हि म्हणतो—प्रार्थनापूर्वक सांगतो; अथवा, यास्तव असें हें बरें श्रवण करा पुन्हाहि म्हणतो,—यास्तव—मी दीन तुम्हांस शरण आलों आहें म्हणून असे हें बरें श्रवण करा असें—पुन.हि म्हणतो, ( असा अन्वय करावा. ) कीं—सकललोकराया समक्ष आपुला स्तव किति,—सकललोकराया—सकल लोक—ब्रह्मेद्रवरूपादि लोक—अथवा सूर्यचंद्रभौमादि अंतरिक्षगोलनिवासी लोक—अथवा स्वर्गादि लोकत्रय यांचा/राज्य—राजा—नायक जो त्या तुझ्या/समक्ष—पुढें आपुला—मत्कृत—म्या दीनानें केलेला, स्तव—स्तुति किति—किति अल्पयोग्यतेचा, अर्थात् कांहींच योग्यतेचा नाही. सारांश, मीं दीन आपणास शरण आलों आहें हेंच मी पुनः पुनः आपणास सांगतो; आणि हीच माझी अल्प-मतीची प्रार्थना आपण बरे प्रकारें ऐकावी; वरकड मजसारख्या दीनानें महा समर्थ सर्वब्रह्मांडनायक अशा आपणापुढें किति आपला स्तव करावा.

कितीश्रवणज्ञांकितीप्रभुहिकायतेपोळती ।  
 पुसालजरिकोणतेपदरजीतुझ्यालोळती ॥  
 बरेंतुजचिसोसवेस्तवनकृत्तिवासागरा ।  
 नपीतरिकसेघडेहितकरादयासागरा ॥ ३० ॥

सामान्य ज्ञानी, माझे महत्त्व यत्किंचित् जाणणारे जे पुरुष असतात, त्यांसहि प्रशंसा आवडत नाही, मग मी एवढा ब्रह्मांडनायक स्वस्तुतिप्रिय म्हणून त्या आरंभी विधान करून माझा स्तव करावयास प्रवृत्त झालास, हे कसे ? अशी भगव-  
 दाशंका मनांत आणून तिचे निवारण पुढील दहा केकेत करित होत्साते प्रथम एथे सामान्यतः स्तवनाचे विगर्हितत्व कथित होत्साते कवि म्हणतात

पदान्वयः—प्रभु, किती श्रवण ज्ञांकिती, काय ते पोळती, ते कोण जरि पुसाल, तुझ्या पदरजी लोळती, तुजचि स्तवन बरे सोसवे, कृत्तिवासा गरा नपी तरि कसे घडे, दयासागरा हित करा.

प्रभु—हे प्रभु, किती श्रवण ज्ञांकिती,—किती लोक आपली दुसऱ्याने केलेली स्तुति ऐकून कान झांकतात; अर्थात् आपल्या प्रशसेच्या दुःसहत्वामुळे काना-  
 वर हात ठेवितात, काय ते पोळती,—कोणी म्हणेल जसे काय ते पोळतात, अर्थात् त्यांस स्वस्तुति इंगळासारिखी दुःसह होते; ते कोण जरि पुसाल,—  
 असे पुरुष कोण म्हणून जर आपण पुसाल, तर ऐका—तुझ्या पदरजी लोळती,—  
 तुझ्या पदसंबंधी धुळीत जे लोळतात ते—अर्थात् साधुजन; तेव्हां तुझ्या पदरजांत लोळणारे जे त्यांसहि स्वप्रशंसा इतकी दुःसह असता, ती तुला आवडती हे परम आश्चर्य होय. येथे प्रथम चरणांत हि हे पादपूरणार्थी अन्यय होय. अथवा, किति प्रभु हि श्रवण ज्ञांकिती,—किती प्रभु हि—प्रभु असतां—अर्थात् स्तुतीस योग्य असतां—हि कान झांकतात, असा अर्थान्वय करावा. या आश्चर्याचें निवारण करित होत्साते कवि पुढें म्हणतात,— तुजचि स्तवन बरें सोसवे,—असे परम दुःसह-  
 स्तवन—स्वप्रशंसा तुलाच बरी सोसवते इतरांस तर सोसवत नाहीच नाही असा एथील ध्वन्यर्थ; यास दृष्टांत—कृत्तिवासा गरा न पी,—कृत्तिवासा—महादेव

१

भूतेशःखंडपरशुर्गिरीशोगिरिशोमृड ।

मृत्युञ्जयःकृत्तिवासा.पिनाकीप्रथमाविप ॥

—अमर.

एथे चंद्रमस् शब्दाप्रमाणें मूळचा कृत्तिवासस् शब्द जाणावा. त्याचें संस्कृत नियमाप्रमाणे कृत्तिवासा. असे प्रथमेचें रूप होतें. परंतु प्राकृत भाषेत त्यांतील विसर्ग गाळून चंद्रमाप्रमाणें एथें रूप केलें आहे.

गरा-गर-विष त्याते, न पी-न पिता-प्याला नसता, तर्हि कसे घडे,—  
 तर मग कसे घडले असते; समुद्रमंथनकाळी वासुकीच्या मृगांतून सर्व जगास  
 दहन करणारे गरळ जरी अत्यंत दुःसह होते, तरी महादेवाने सर्व जगतावर दया  
 करून त्या विषाचे आपण प्राशन केले; तसे दयासागरा हित करा,—दया-  
 सागरा-हे दयानिधे, महादेवाप्रमाणे आपणहि आमचे हित करा-कल्याण करा-  
 सारांश, वासुकीचे गरळ जरी दुःसह होते, तरी लोकहितार्थ महादेवाने त्याचे  
 प्राशन केले, तसे स्वस्तुति यद्यपि दुःसह आहे, त्यांत आम्हासारख्या अज्ञ जनांनी  
 आपल्यासारख्या त्रैलोक्यनायकाची केलेली स्तुति तर विषाप्रमाणे अत्यंत दुःसह  
 होय, तथापि केवळ आमच्याच हिताकरितां तिचा आपण अंगीकार करून आमचे  
 कल्याण करावे असा अर्थ. एथे दृष्टांत अलंकार जाणावा.



गमोमधुरहैविषस्तवनसेवितोमाजवी ।  
 करीमलिनसद्यशोमुखहलाहलालाजवी ॥  
 हरापरिसतंबराप्रभुवरासदांजोपिशी ।  
 असारससमर्पित्याअमृतआपुलेंओपिशी ॥ ३१ ॥

मागील ककेंत सांगितल्या अर्थाचें समर्थन करून भगवंताचे विशेष दया-  
 लुत्त्व वर्णित होसाते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—हें विषस्तवन मधुर गमो, सेवि तों माजवी, सद्यशोमुख मलिन  
 करी, हलाहला लाजवी, प्रभुवरा तू हरा परिस बरा, जो सदां पिशी, असा रस  
 समर्पि त्या आपुलें अमृत ओपिशी.

हें विषस्तवन मधुर गमो,—हें—प्रस्तुत सांगितलेले विषस्तवन—विषतुल्य  
 स्तवन—विषासारिखें स्तवन आपण—मधुर गमो—गोड मानितां; ते विषस्तवन  
 आणखी कसें आहे म्हणून पुसाल तर एका—सेवि तों माजवी,—जों जों त्यास  
 कोणी—सेवि—सेवितो—त्याचें सेवन करितो तों—तों तों ते—माजवी—माजवितें—  
 उन्मत्त करिते; आणखी—सद्यशोमुख मलिन करी,—सद्यशोमुख—सत्कीर्तिरूप  
 जे मुख ते—मलिन करितें, अर्थात् सत्कीर्तीस कालेपणा आणिते, आणखी—हलाहला  
 लाजवी,—हलाहल—वासुकीचें गरल त्यास हि—लाजवितें, अर्थात् आपल्या नाशक  
 गुणानें त्यासहि खाली पाडिते; म्हणजे हलाहलापेक्षांहि जें अधिक नाशक, तें हें  
 विषस्तवन आपण गोड मानितां असा एथे अर्थसंबंध जाणावा. कदाचित् आपण  
 पुसाल कीं, असें हलाहल ज्याने लोकहितार्थ प्राशन केले त्या दयालु महादेवास  
 तूं कां शरण जात नाहीस? तर एका—प्रभुवरा तूं हरा परिस बरा,—हे प्रभु-  
 वरा तू महादेवापेक्षां चांगला—अधिक दयालु आहेस; कारण—जो सदां पिशी,—  
 तो महादेव निरंतर पिशी—त्या उन्मादक पदार्थाच्या सेवनेंकरून लोकमर्यादेचे  
 अतिक्रमण करणारा—स्वेच्छाचारासारिखा असतो; म्हणून तो मजवर कृपा करीलच  
 असा निश्चयपूर्वक मला त्याचा भरंवसा येत नाही, असा येथील कविहृद्गतार्थ  
 ध्वनित होतो. म्हणून तूच त्यापेक्षां बरा, यास आणखी कारण—असा रस समर्पि  
 त्या आपुलें अमृत ओपिशी,—जो कोणी असा रस—हलाहलरूप रस समर्पि—  
 देतो त्या—त्यास अथवा समर्पित्या—समर्पण करणारास असा एथें एक शब्द  
 करावा, आपलें अमृत ओपिशी—यथेच्छ देतोस. जो आपल्यास विष देतो त्यास  
 तूं अमृत देतोस, तेन्हां तू अत्यंत दयालु होस, असा एथील भावार्थ जाणावा.

कवीश्वरमनःपयोनिधिसुतास्तुतीच्यापते ।  
भलेनवरितीस्तुतिप्रतिनजोडितीपापते ॥  
गळांपडतिज्यांचियातवगुणैकदेशभ्रमें ।  
तिहीतुजचिदावितांभजतिबातुलासंभ्रमें ॥ ३२ ॥

स्तुति विषोपम दुःसह असतां तू जो तीस गोड म्हणून मानितोस, हें केवळ त्या स्तुतीच्याच आग्रहाकरितां, वरकड तिच्या अंगीं वस्तुतः कांहीं माधुर्य आहे असे नाही, असा आपला भावार्थ कथित होत्साते त्या स्तुतीस कन्येची उपमा देऊन कवि म्हणतात.

पदान्वयः—कवीश्वरमनःपयोनिधिसुतास्तुतीच्या पते, भले स्तुति प्रति न वरिती, पापते न जोडिती, तव गुणैकदेशभ्रमे ज्यांचिया गळां पडति, तिहीं तुजचि दावितां वा तुला संभ्रमें भजति.

कवीश्वरमनःपयोनिधिसुतास्तुतीच्या पते,—हे कवीश्वरमनःपयोनिधिसुतास्तुतीच्या पते, कवीश्वर—व्यासवाल्मीकादि जे कविश्रेष्ठ त्यांचा जो-मनः-पयोनिधि—मनरूप क्षीरसमुद्र त्याची जी-सुता—कन्या तद्रूपा जी स्तुति तिच्या-पते—हे तिच्या स्वामी; एथे कवीश्वराच्या मनास क्षीरसमुद्राची उपमा देऊन तल्ले-कन्येची उपमा स्तुतीस दिह्यानें ती स्तुति लक्ष्म्योपमा होते म्हणून हा रूपक अलं-कार जाणावा. एथे समुद्राच्या ठायी तरंग आणि मनाच्या ठायीं तर्क, कल्पना यांच्या चांचल्यानें जे साधर्म्य इंगित होतें, तें फार सुरस असून, त्या साधर्म्यानें, आणि गांभीर्यरूप साधर्म्यानें, मन आणि समुद्र यांचा उपमेयोपमाभाव कवीनें दाखवून, मनोजन्यस्वेकरून स्तुतीचें, आणि समुद्रजन्यस्वेकरून लक्ष्मीचें, सामानाधिकरण्य साधून, तद्वारा स्तुति आणि लक्ष्मी यांचा आणखी उपमेयोपमाभाव प्रदर्शित केला आहे, येणेंकरून आपल्या कवीने साहित्यशास्त्रज्ञांच्या बुद्धीस रममाण होण्यास चांगला अवकाश दिला आहे. या विशेषणात्मक संबुद्धीनें भगवंताचें स्तुतिप्रियत्व अबाधित आहे असे कवीने एथे दर्शविलें; तथापि वर जें स्तुतिविगर्हितत्त्व सांगि-तलें तें वस्तुतः खरे आहे, त्याचेंच समर्थन करित होत्साते कवि पुढें म्हण-तात;—भले स्तुति प्रति न वरिती,—वस्तुतः स्तुतिलाहित्यानें भुलून भले-साधुपुरुष त्या स्तुतीस न वरिती—वरीत नाहीत—तिचा अंगीकार करित नाहीत; आणि तेणेंकरून-पापते न जोडिती,—पापते,—पापता-स्तुति-

मोहितस्वरूप जी अपयशता-अपकीर्तिरूप दोष त्याला, -जोडीत नाहीत; अर्थात् तिच्या लालित्यानें मोहित होण्याचा दोष ते घेत नाहीत. अथवा, एथें ते पाप न जोडिती, -ते-भले पुरुष पाप पूर्वोक्त दोष जोडीत नाहीत असा अर्थ करावा. ती स्तुति-तव गुणैकदेशभ्रमें ज्यांच्या गळां पडति, -तव गुणैकदेशभ्रमे-तुझ्या गुणाचा जो एकदेश-म्हणजे तुझ्या गुणाचा जो यत्किंचित् अंश तत्कृत जो भ्रम-मोह, त्या मोहाने ज्यांच्या ज्यांच्या गळां पडती; अर्थात् तुझ्या गुणाचा यत्किंचित् अंश ज्या ज्या पुरुषांच्या ठायी ती स्तुति पाहती, आणि त्या गुणांशानें त्या त्या पुरुषांस मोहित होऊन तुम्ही मला आपली छी करा म्हणून त्यांच्या गळां पडती; एथे ' गळा पडती ' या पदानें कवीने स्तुतीच्या निर्लज्जारूप दोषाने तिचें विगर्हितत्व सुचविले. तिहीं तुजचि दाखितां चा तुला संभ्रमें भजति, -तिहीं-त्या त्या पुरुषांनीं तुलाच दाखविले असतां खा-अरे बापा ती स्तुति-तुला संभ्रमें-मोठया त्वरेनें अथवा परमादराने भजति-सेचिनी; सारांश, ती स्तुतिरूप स्वयंवरा कन्या वरातुरा होस्सती कोणाहि पुरुषामध्ये तुझ्या गुणाचा यत्किंचित् अंश पाहिला, म्हणजे त्या गुणानें वेडी होऊन त्यांच्या गळां पडू लागती, तेव्हां ते सत्पुरुष तिला सांगतात की, ज्या आमच्या सौंदर्यादर्यादि कोणत्याहि गुणाका तू मोहित झाली असशील, तो गुण वस्तुत आमचा नाही, तो गुण पूर्णत्वे ज्या भगवंताच्या ठायी नांदतो त्याकडे जा, म्हणजे तो तुझा अंगीकार करील, असे जेव्हां ते तीस सांगतात, तेव्हां ती परम आतुर होऊन लागलीच तुजकडेस वळून तुला शरण येते. एथे कवीनें स्तुतीचें आतुर्यादि लक्षण साधून तिच्या विगर्हितत्वाचे यथास्थित समर्थन केले आहे. तसेंच सत्पुरुषाचा स्वस्तुतिविषयक अनादर साधून भगवंताचें सर्वगुणाधिष्ठातृत्वहि साधिलें आहे. आणखी सद्गुणी-साधु पुरुष परमेश्वराच्या विभूति आहेत असाहि या केंकेंत आपला भावार्थ सुचविला आहे. एथे स्तुति आणि वरातुरा कन्या या उपमेय आणि उपमायांचा विवप्रतिबिंबभाव वर्णिला आहे, म्हणून हा दृष्टांत अलंकार जाणावा.

‘तव गुणैकदेशभ्रमें’ या पदांत ‘तव’ हा षष्ठ्यंत शब्द असतां त्याचा ‘गुणैकदेशभ्रम’ या संयुक्त पदातील गुण शब्दाशी जो म्यां वर संबंध दाखविला, तो व्याकरणरूपदृष्ट्या अयुक्त खरा; तथापि तो संबंध अर्थास फार अनुकूल दिसतो, आणि प्राकृत काव्यांत इतका बारीक दोष असल्या होईल असेंहि मला वाटत नाही, परंतु अर्थापेक्षां

१ एथें ‘पापते’ तें पाप, असाही कोठें पाठ आढळतो, तें पाप जोडीत नाहीत असा अर्थ केला असतां बाध येतो असें नाही; परंतु वरील चरणांत ‘पते’ या शेवटल्या पदाशी ‘पापते’ या पदानें यमक निरनुनासिक असल्यानें अधिक चांगले जुळते, आणि यांत प्रौढताहि विशेष, तेव्हां मूळचा पाठ असाच असावा असें मला वाटते.

शब्दरचनेवर ज्यांचें विशेष लक्ष अशा पुरुषास तो दोष दुःसह होईल म्हणून मला भीति आहे. या भीतीस्तव इष्ट असल्यास 'गुणैकदेशभ्रम' म्हणजे सामान्येकरून गुण-अर्थात् उत्तम गुण त्याचा जो एकदेश-यत्किंचित् अश तत्कृत जो 'तव' तुजसवधी अर्थात् त्वद्विषयक भ्रम, त्या भ्रमानें ज्याच्या ज्याच्या गळा ती स्तुति पडती, अर्णा पूर्ववत् अर्थ-योजना करावी, म्हणजे येथें उत्तम गुणाच्या यत्किंचित् अशानें तद्गुणविशिष्ट पुरुषावर भगवद्गुणविषयक भ्रमाचे ग्रहण होऊन, तेणेकरून भगवताचें पूर्वं ज्ञान स्तुतीस होतें असे स्पष्ट होतें, परंतु तव या पदाचा गुणाशी संबध केल्याने ते पूर्वं ज्ञान तीस नसता सत्पुरुषांनी दाखविल्यावर ते ज्ञान तीम झालें, असा माझ्या मते कविहृदत अर्थ असावा. मग दित्तजनांस जसा इष्ट अर्थ दिसेल तसा एथे त्यांनी ग्रहण करावा.





म्हणोनिकवितासुतातुजसमर्पितोसाजरी ।

नसेबहुतशीगुणीकनकपीतवासाजरी ॥

तरीनइतरावरीहरिकरीइलाकिकरी ।

मयूरहिनिकात्मजाग्रहविमुक्तजैसाकरी ॥ ३३ ॥

मागीळ केकेत कवीने सामान्यतः कविजनसंबंधानें स्तुतीचा आत्मजारूप धर्म वर्णिला, इंत विशेषतः स्वकृत स्तुतीचे स्वकन्यकात्व वर्णून तिचा आपण अंगी-कार करावा म्हणून भगवंतास प्रार्थितात.

पदान्वयः—म्हणोनि कवितासुता साजरी तुज समर्पितो, जरी तशी बहु गुणी कनकपीतवासा नसे, तरी इतरा न वरी, हरि, इला किकरी करी, निजात्मजाग्रह-विमुक्त जैसा मयूर हि करी.

म्हणोनि कवितासुता साजरी तुज समर्पितो,—म्हणोनि—मागीळ केकेत कवीश्वरमनःपयोनिधिसुता अशी स्तुति वर्णिली आहे म्हणून ही माझी-कवितासुता—स्तुत्यात्मककवितारूप सुता—कन्या,साजरी—साजरी नसतां नवें जुनें वस्त्र नेसवून खिडुकमिडूक दागिने घालून नीटनेटकी अशी साजरीगोजरी करून-तुला समर्पितो—आदरपूर्वक अर्पितो. एथे कवीने स्वकाव्यरचनाल्पशक्तिस्व सुचवून तद्वारा आपली निरभिमानता दर्शविली. जरी तशी बहु गुणी कनकपीतवासा नसे,—जरी ही माझी कवितासुता—तशी—पूर्वोक्त व्यासवाल्मीकादि कवीश्वरांच्या सुकवितासुतांप्रमाणें,बहु—अत्यंत गुणी—गुणवती, आणि—कनकपीतवासा,—कनक—सुवर्ण, त्या सारिखा आहे—पीतवास—पिवळें वस्त्र—पीतांबर जिचें अशी, ( एथें स्त्रीलिंगी टापू झाला आहे ) अर्थात् सुवर्णासारख्या पीतांबराने सुशोभित अशी; एथें पीत शब्द असून कनक शब्दाची योजना केली आहे; येणेंकरून कनकघटित अलंकाराचेंहि ग्रहण ध्वनित होतें—म्हणजे सुवर्णाचे अलंकार घालून त्या अलंकारांस अनुरूप असें पीत वस्त्रहि जिणें धारण केले आहे अशी, अथवा, जरतारी पिवळा पाटांच नेसलेली अशी, नसे—नाही, अथवा, कनकपीतवासा,—कनक म्हणजे चंपक, पीत म्हणजे केशर, यांसारिखा आहे वर्ण आणि सुगंध जीच्या बऱ्यास अशी. स्तुतिपक्षीं 'बहु गुणी' आणि 'कनकपीतवासा' या विशेषणांनीं करुणादि रस आणि उपमादि अलंकार यांनीं प्रगल्भा अशी स्तुति, असा भावार्थ जाणावा. अथवा, एथें कनकपीतवासा हें सारें पद संबोधन करून विष्णूचे विशेषण केलें असतांहि चालेल. हे कनकपीतवासा—हे सुवर्णासारिखा पीतांबर धारण करणाऱ्या—हे पीतांबरधारी, जरी ती माझी कवितासुता तशी बहुगुणी नसे, असा पूर्ववत् संबंध. तरी इतरा न वरी,—तरी—तथापि—व्यासवाल्मीकाच्या कवितासुतां-

प्रमाणें ही माझी सुता जरी गुणवती आणि कनकपीतवासा नाही ती तथापि, इतरा-  
तुजशिवाय इतर कोणासही, ती वरीत नाही म्हणून हरि, हे हरि-हे मत्संकटनिवा-  
रका, इला किंकरी करी, -इला-या माझ्या कन्येला, किंकरी-दासी, करी-  
कर; जर ही तुला वरायास योग्य नाही तर आपली दासी तरी कर, आणि निजा-  
त्मजाग्रहविमुक्त जैसा मयूर हि करी, -निजात्मजाग्रहविमुक्त, -निजात्मजा-  
आपली कन्या, तिचा जो आग्रह-तुला वरायाचा जो तिने हट्ट घेतला आहे तो,  
त्यापासून विमुक्त-मोकळा, जैसा-ज्या रीतीने मी तिच्या आग्रहापासून मोकळा  
होईन तसे मयूर-या मयूरास, येथे कवि आपल्यास दाखवून म्हणतात, या मयू-  
रास-या मोरोपंतास, हि कर, म्हणजे या माझ्या स्तुत्यात्मककविताकन्येला शेवटीं  
तू आपली दासी तरी कर, आणि मलाहि तिच्या आग्रहापासून सोडीव असा अर्थ.

या केकेत कवीने 'तुज साजरी समर्पितो' या पदानें आपल्या काव्याचें  
हीनत्व सुचवून तद्वारा आपली विनयिता प्रकट केली आहे. तसेच, 'तशी बहु गुणी  
आणि कनकपीतवासा नसे' असें म्हटले, येणेंकरून प्राचीन व इतर प्रसिद्ध कवींच्या  
काव्यरचनेचे सौरस्य वर्णून, त्या सौरस्यास आपल्या काव्याचें सौरस्य तुलणार  
नाही असें हि स्पष्ट दर्शविल्याने आणखी आपली निरभिमानता ध्वनित केली आहे;  
इतकेहि दर्शवून पुनः युक्तीने 'तरी इतरा न वरी' येणेंकरून त्या आपल्या काव्यांत  
करणारसाची प्रमुखता दर्शवून तद्वारा ती आपली काव्यरचनेची व्यंगता सांके-  
ण्याचीहि आपली कृतप्रयत्नता इंगित केली आहे, तथापि आपली विनयिता न  
सोडितां पुनः 'इला किंकरी करी,' आणि 'मयूरहि निजात्मजाग्रहविमुक्त जैसा करी,'  
येणेंकरून शेवटी स्वस्तुतीची स्वीकृति करण्याकरितां आपली विनययुक्त प्रार्थनाहि  
दर्शविली. एथे आणखी कवीने 'जैसा' या शब्दाचा प्रयोग संस्कृताप्रमाणें क्रियावि-  
शेषणासारखा केला आहे, म्हणजे 'निजात्मजाग्रहविमुक्तोयथाभवतितथा कुरु'  
असा एथें अर्थ 'जैसा' या शब्दाने जाणविला आहे आणखी या श्लोकांत-साजरी,  
जरी, तरी, वरी, करी, किंकरी, करी, या पदव्यासांनीं यमकलक्षणानें आपल्या  
कवीनें वृत्त्यनुप्रास साधिला आहे तोहि गोड.



स्मरोनिकृतमंतुलानकवितावधूस्वीकृति ।  
करालतरिआयकाप्रभुखराचमीदुष्कृति ॥  
नमस्कृतिपुरःसरस्वकृतिअर्पितोआजिती ।  
दिलीरविसखेतुम्हांजशिनमोनिसत्राजिती ॥ ३४ ॥

मागील केकेत शेवटीं आपल्या स्तुतीचा अंगीकार करावा म्हणून कवीने आपला भावार्थ दर्शविला; इत त्या अंगीकाराम स्वदोषस्मरणाचाहि प्रत्यक्षच नसावा म्हणून दृष्टांताने सुचवून त्याच आपल्या प्रार्थनेस दड करितात.

पदान्वय—कृतमंतुला स्मरोनि कवितावधूस्वीकृति न कराल, तरि प्रभु आयका, मी दुष्कृति खराच, आजि ती स्वकृति नमस्कृतिपुरःसर अर्पितो, जशि नमोनि रविसखे तुम्हा सत्राजिती दिली.

मागे केलेल्या माझ्या अपराधांचें स्मरणहि या माझ्या स्तुत्यात्मिका कविता-कव्येच्या अंगीकरणास बाधत नाही, असा आपला भावार्थ कथित होत्साते कवि म्हणतात—कृतमंतुला स्मरोनि कवितावधूस्वीकृति न कराल,—कृतमंतुला<sup>१</sup>—केलेल्या अपराधास—अर्थात् माझ्या केलेल्या अपराधांस, अथवा कृतमंतुला हें एक पद करून—कृतमंतु—केला आहे अपराध ज्याने—अर्थात् अपराधी (असा बहुव्रीहि) जो मी त्या मला स्मरोनि—ते माझे अपराध, अथवा असा मी अपराधी, मनांत आणून कवितावधूस्वीकृति—माझी कवितारूप जी वधू—नवरी तिची जी स्वीकृति—स्वीकार—अंगीकार न कराल—जर आपण करणार नाही, तरि प्रभु आयका,—तरि—तर प्रभु—हे प्रभो आयका<sup>२</sup>—एका—मी एका गोष्टीचें आपल्यास स्मरण देतो ते एका, मी दुष्कृति खराच,—मी तर—दुष्कृति—दोषी—अपराधी खराच—यांत संशय नाही; तथापि—आजि ती स्वकृति नमस्कृतिपुरःसर अर्पितो,—आजि—आज—सांप्रत काळी ती स्वकृति—माझी कृति—स्तुतिरूप कविता नमस्कृतिपुरःसर—नमस्कारपूर्वक अर्पितो—तुला—अर्पण करितो, कशी

१ आगोऽपराधोमंतुश्चसमेतुहानबंधने —

—अमर.

२ 'आयका'—हें रूप ऐकणे या धातूतील ऐ या सयुक्त स्वराच्या अवयवांचें पृथक्करण होऊन—अइकणे, अईकणे, आइकणे, आईकणे, अशी प्राकृत ग्रंथांत प्रासानुरूप भिन्न भिन्न रूपे आढळतात त्यांत सप्रसारणानें इच्या स्थानी च होऊन झालें आहे. मला वाटतें बायको शब्दहि असाच व्युत्पन्न झाला असावा. मूळच्या बाई शब्दावरून कुत्सितार्थी को प्रत्यय होऊन बायको शब्द व्युत्पन्न झाला असावा. एथें 'आइका' असा मूळचा पाठ असेल तर मला वाटतें चागलें.

अर्पितों पुसाल तर-जशि नमोनि रविसखें तुम्हां सत्राजिती दिली,—जशि  
-ज्या प्रकारें नमोनि-नमून-नमस्कार करुन रविसखें-रविसख-सत्राजित त्यानें,  
तुम्हां-तुम्हां कारणें, सत्राजिती-सत्राजिताची कन्या जी सत्यभामा ती दिली-  
अर्पिली; अर्थात् सत्राजित तुमचा परम अपराधी असून त्याने शेवटीं नमस्कारपूर्वक  
जशी आपली कन्या सत्यभामा तुम्हांस अर्पण केली, तसा मी अपराधी असतां ही  
माझी कवितासुता तुम्हांस अर्पण करितों, तिच्याप्रमाणें इचाहि आपण अंगीकार  
करावा असा पृथीळ भावार्थ जाणावा. एथे कवीनें सत्यभामेच्या कथनानें आपल्या  
कवितेच्या आणि तिच्या स्वीकारार्हत्वाची तुलना करुन, सत्राजिताच्या सापराध-  
त्वाशीं आपलें सापराधत्वहि तुललें आहे म्हणून यथें हा उपमा अलंकार जाणावा.

१ याप्रमाणें भागवतांत म्हटलें आहे,—

सत्राजित स्वतनयां कृष्णायकृतकिल्बिषः ।

स्यमंतकेनमणिना स्वयमुद्यम्यदत्तवान् ॥

भागव०, स्कं० १०, अ० ५६, श्लो० १.

२ आपला स्यमंतक मणि कृष्णानें हरण केला म्हणून जो आपण त्याजवर आळ  
घातला होता, तो मिथ्या ( पहा केका ८ वी, ) कृष्णाने तो स्वमंतक मणि जाबवताकडून  
आणून सत्राजितास दिल्यावर, त्या सत्राजितास आपल्या अपराधाचा पश्चात्ताप होऊन,  
नुसता मणि कृष्णास अर्पण केल्याने त्याचें योग्य सात्वत होणार नाही, तर, त्या सण्या-  
बरोबर आपली कन्याहि त्यास द्यावी, असा त्यानें निश्चय केला. पुढें कृष्णानें त्या सत्य-  
भामेचें पाणिग्रहणहि केलें. ( पहा भागवत, पूर्वोक्त अध्याय. )



पिताखळपरंतुतीगुणवतीसतीचांगली ।

म्हणोनिमजआपुल्याभजनिंलावणेंलागली ॥

म्हणालतरितत्सुताकशितुम्हांसर्वेभांडगा ।

अहर्निशिहिभांडलात्रिनवरात्रजोदांडगा ॥ ३५ ॥

पिता दुष्ट असतांहि समयविशेषी त्याचें अपत्य गुणी असतें; म्हणून जांबवतीच्या गुणावरून म्यां कृष्णानें तिचा अंगीकार केला असें कदाचित् आपण म्हणाल अशी आशंका मनांत आणून तिचे निवारण करित होत्साते कवि म्हणतात.

पदान्वय — पिता खळ, परंतु ती गुणवती सती चांगली, म्हणोनि मज आपुल्या भजनिं लावणें लागली, म्हणाल, तरि, जो भांडगा दांडगा तुम्हां सर्वे त्रिनवरात्र अहर्निशिहि भांडला, तत्सुता कशी.

पिता खळ,—पिता-जांबवतीचा बाप-जांबवत् खळ-दुष्ट; होता खरा-परंतु ती गुणवती सती चांगली,—परंतु ती-जांबवती गुणवती-सद्गुणी—गुणाची सती-पतिव्रतेच्या अंगी जसे गुण असावे तसे स्वभावसिद्ध तिच्या अंगी होते अशी आणि-चांगली-रूपयौवनवती, अथवा, ती सती-ती जांबवती सती गुणवती आणि चांगली असा अन्वय करावा, अशी होती-म्हणोनि मज आपुल्या भजनिं लावणें लागली,— म्हणोन मला माझ्या भक्तीस तिला लावावें लागले; अशी गुणवती पाहिली म्हणून तिचा म्यां अंगीकार केला असा तात्पर्यार्थ; म्हणाल,—असें कदाचित् आपण म्हणाल, तरि-तथापि आपण मनांत आणा की-जो भांडगा दांडगा तुम्हां सर्वे त्रिनवरात्र अहर्निशि हि भांडला,—जो भांडगा-भांडखोर, आणि-दांडगा असा जांबवत् ज्याने-तुम्हां सर्वे-तुम्हांबरोबर त्रिनवरात्र-सत्तावीस रात्रपर्यंत अहर्निशि-रात्रदिवस हि भांडला-दांडगेपणानें मुद्द केले, तत्सुता कशी, तत्सुता-त्याची कन्या कशी-ती कशी बरें?—अर्थात् कशी चांगली आणि गुणवती होईल? कदापि होणार नाही, असा प्थे काक्यर्थ जाणावा, यथाबीजं तथा फलं, अशा भांडखोर दांडग्याची कन्या वस्तुतः नैसर्गिक गुणांनी चांगली होती असे माझ्यानें मानवत नाही, परंतु आपणच तो शरण आल्यावर त्याचे ते अपराध झांकून त्याची कन्या गुणवती नसतां त्याच्या आग्रहा-स्तव तिला गुणवती मानून तिचा अंगीकार केला, असा प्थे कविहृद्गतार्थ निघतो. अथवा, तत्सुता कशी,—त्याची कन्या तर खरी-यद्यपि ती वस्तुतः गुणवती

असली तथापि त्या दांडग्या भांडखोराची तर पोरगी खरी, असाहि अर्थ केला असतां प्रशस्त.

१ 'तू जा कसा,' 'तू एवढा पाठ म्हण कसा,' 'तू पहा आतां मी त्यास मारतो कसा,' 'आता मी गातो कसा,' म्हणजे तू जाच, म्हणच, मी मारतोच, गातोच,—म्हणजे खचित जा, खचित म्हण, खचित मारतो, खचित गातो, असाहि अर्थ कसा या अव्ययावरून ध्वनित होतो,—'तू हे काम कर, गोपाळ पंताचा मुलगा कसा,' म्हणजे, तू गोपाळपंताचा मुलगा तर खरा म्हणून हे काम कर, असा 'कसा' या शब्दापासून नि.संदेहार्थ उत्पन्न होतो.



तिलाहिवरवीह्याणाउचितहोयतोषाकरें ।  
 असेलसजलीयथारुचितर्यांस्वयोषाकरें ॥  
 जशीपदरजैशिलापरिअसेनव्हेशापिली ।  
 धर्वेहरिमनोहराकृतिसतीअर्घेव्यापिली ॥ ३६ ॥

त्याच आपल्या अर्थाचें दुसऱ्या कल्पनेनें, व दृष्टांतरानें कवि समर्थन करितात.

पदान्वयः—तिला हि बरवी म्हणा, उचित होय, तयी तोषाकरें स्वयोषाकरें यथारुचि सजली असेल, अर्घे व्यापिली, धवे शापिली सती शिला परि असे नव्हे ? हरि पदरजे जशी मनोहराकृति.

तिला हि बरवी म्हणा,—अथवा दुसऱ्या कल्पनेनें—तिला हि—तुम्हाशीं सत्तावीस दिवस अहोरात्र भांडला असा दांडगा जो जांबवत् त्याची कन्या जांबवती तीस हि बरवी म्हणा—रूपवती म्हणा,—सारांश, रूपवती म्हणून आपण तिचाहि अंगीकार केला; ( म्हणा हा भूतकाळ जाणावा ) हें—उचित होय,—योग्यच आहे, कारण—तयी तोषाकरें स्वयोषाकरें यथारुचि सजली असेल,—तयी—ज्या काळी आपण तिचा अंगीकार केला त्या काळी तोषाकरें—तोष—संतोष—सुख त्याचा—आकर—खाण, अशा—स्वयोषाकरे,—स्वयोषा—आपली स्त्री—रुक्मिणी अथवा लक्ष्मी तिचा जो—कर—हस्त तेणेकरून, यथारुचि—आपल्या रुचीप्रमाणें, ( हे पृथें क्रियाविशेषण जाणावे. ) सजली असेल—शृंगारिली असेल; सारांश, त्या काळीं रुक्मिणीच्या अथवा लक्ष्मीच्या आवडत्या हातानें ती जांबवती तुमच्या रुचीप्रमाणें सजली असेल, म्हणून तुम्ही तिला बरी म्हणून तिचा अंगीकार केला हें योग्यच आहे, अथवा, ती आपल्यास चांगली आवडावी म्हणून आपल्या रुचीप्रमाणें स्वतः लक्ष्मीनें तिची चट्टीपट्टी केली असेल, म्हणून ती जांबवती आपल्यास आवडली असेल हे योग्यच आहे; परंतु—अर्घे व्यापिली धर्वे शापिली सती शिला परि असे नव्हे ?—अर्घे व्यापिली—पापाने व्याप्त—अर्थसंदर्भानें आरोपित अपराधानें पीडिलेली म्हणूनच—धवे शापिली, धर्वे—नव्याने—अर्थात् गौतमऋषीनें शापिली—शापिलेली—तू इतःपर शिला होऊन पडली राहा म्हणून स्वपति गौतमानें जिला शाप दिला अशी ती, सती—साध्वी—अर्थसंदर्भानें अहिल्या शिला परि असे नव्हे ?—शिलेसारखी नव्हती बरे ? अर्थात् शिला होऊन पडून राहिली होती, असा पृथे काकर्ण जाणावा; अशी ती शिला—हरि पदरजें जशी मनोहराकृति, हरि—हे हरि—हे सर्वदोषपरिहास्का, पदरजें—रामावतारीं आपल्या पायधुळीनें जशी—ज्याप्रकारें मनोहराकृति—सुंदररूपिणी झाली, ( येथें झाली, या क्रियापदाचा अभ्याहार जाणावा ), त्या प्रकारें लक्ष्मीच्या हस्तानें ही जांबवतीहि रूपहीन होत्साती तुमच्या अंगीकरणास पात्र झाली; असा येथें अर्थान्वय करावा.

परंतु मला वाटते येथे तिसऱ्या चरणांत 'जशी' म्हणून पाठ आहे, त्या ठिकाणी 'कशी' असा मूळचा पाठ असावा तसा असल्यास अर्थसौरस्यास आणि पदान्वयास येथे अधिक अनुकूलता येईल लक्ष्मीने आपल्या हाताने जांबवतीची वेणीफणी केली असेल म्हणून ती आपल्यास रूपवती वाटून तिचा आपण अंगीकार केला, हे योग्यच आहे, अर्थात् यांत विशेष आश्चर्य मानण्याजोगे नाही; परंतु अर्धे व्यापिली म्हणून धवे शापिली असतां जी सती शिला परि असे नव्हे ? अर्थात् शिले-सारखी पडलेली असतां ती, हे हरि, तुमच्या पदरजे मनोहराकृति कशी झाली ?- अर्थात् तुमच्या पायांच्या रजाने पतीच्या शापाने शिला होऊन पडलेली अहिल्या मनोहराकृति झाली हें महदाश्चर्य होय, असा पृथे काकर्थ केला असतां पदान्वय मला गोड दिसतो.





भलें स्मरण जाहलें समर्थिकं सदासीकरें ।  
 कशी उजरली समुज्ज्वल दया सुधासीकरें ॥  
 तुम्हां स्वरिपुची तशी बटिक आवडे मत्कृति ।  
 नको न सजवे असा बहुते काय मी दुष्कृति ॥ ३७ ॥

पूर्वोक्त अर्थाचेंच समर्थन प्रकारांतरानें करित होत्साते कवि आणखी म्हणतात.

पदान्वयः—समर्थि भलें स्मरण जाहलें, दयासुधासीकरें करें कंसदासी समुज्ज्वल कशी उजरली, तुम्हां स्वरिपुची बटिक तशी आवडे, मत्कृति नको, न सजवे, असा मी काय बहुत दुष्कृति ?

पुन. कवि म्हणतात—समर्थि भलें स्मरण जाहलें,—समर्थी—याच कार्ळी—अर्थात् याच प्रसंगी भलें—चांगले—समथोचित स्मरण जाहलें, हा एथें स्मरण अलंकार जाणावा. ते स्मरण कोणते पुसाल तर एका—दयासुधासीकरें करें कंसदासी समुज्ज्वल कशी उजरली,—दयासुधासीकरे,—दयासुधा—दयामृत त्याचा—सीकर—बारीक वर्षाव आहे ज्यापासून अशा—करे—अर्थात् आपल्या हातानें ( ही कर्तारितृतीया ) कंसदासी—कंसाची दासी—अर्थसंदर्भाने कुब्जा समुज्ज्वल—फार स्वच्छ—चांगली अशी अथवा जशा रीतीने समुज्ज्वल होईल तशी ( येथें हें क्रियाविशेषण जाणावे. ) कशी उजरली—कशी नीट केली; कोणत्या हेतूने नीट केली; शेवटी नीट केली ना ? असा एथे काकर्थाने कविहृद्गतार्थ ध्वनित होतो; अथवा, येथें ' समुज्ज्वल ' हे पुढल्या पदांत निविष्ट करून ते दया अथवा सीकर याचे विशेषण करावें,—समुज्ज्वल दयासुधासीकरें करें,—म्हणजे अत्यंत स्वच्छ—अति निर्मल—जी दया तद्रूप जी सुधा तिचा सीकर आहे ज्यापासून, अथवा, निर्मल जो दयासुधेचा सीकर तो आहे ज्यापासून, अशा करें; अशी योजना

१ येथें अहिल्येच्या मनोहराकृतीवरून तद्विपरीत कुब्जेच्या विरूपाकृतीचें स्मरण होऊन उभयतांच्या उदारसादृश्याचा प्रसंग आहे. कुवलयानंदांत या अलंकाराच्या उदाहरणार्थ माघांतलें उदाहरण दिलें आहे.—

दिव्यानामपिकृतविस्मयं पुरस्ता-

-दंभस्तः स्फुरदरविदचारुहस्ता ।

उद्गीक्ष्यश्रियमिव कांचिदुत्तरं सी-

-मस्मार्थीं ज्ञाननिधिं मथनश्च शौरिः ॥

करावी. परंतु माझ्या मते भगवद्‌या नैसर्गिक निर्मल असतां तीस 'समुज्ज्वल' या विशेषणाची योजना करून तिचें नैसर्गिक निर्मलत्व आशंकनीय करावे हा सत्पक्ष नव्हे, म्हणून वर सांगितल्याप्रमाणें 'समुज्ज्वल' हें येथे क्रियाविशेषण मानावें हें मला अधिक प्रशस्त दिसतें. उरजणें-नीट करणे, अथवा नीट होणे-चांगल्या स्थितीवर येणें असा हा महाराष्ट्र भाषेत उभयविध धातु आहे, तेव्हा येथें अकर्मकत्वार्थी याचे ग्रहण कर्तव्य इष्ट असेल तर, 'करें' ही येथे करणी तृतीया मानावी. या आपल्या कृतीवरून आम्ही असे समजतो की-असा भाव मनांत आणून कवि पुढें भगवंतास म्हणतात-तुम्हां स्वरिपुची बटिक तशी आवडे,—तुम्हां-तुम्हांला स्वरिपुची-आपल्या शत्रूची अर्थात् कंसाचो बटिक-अर्थात् पूर्वोक्त कंसदासी कुब्जा तशी-म्हणजे त्या प्रकारची-अर्थात् जशी म्यां वर सांगितली तशी-तात्पर्य, नांवाप्रमाणें शरीरानेंहि कुब्जा असून आपल्या अमृतखावी अशा हस्तानें ती नीट सुशोभित-सुंदर होई अशी आपण उजरली म्हणून जे म्या वर सांगितले तशी आवडे-ती आपल्यास आवडली, येथें बटिक हा श्लिष्ट शब्द तिचें निंद्यत्व द्योतनार्थ होय. आणि-मत्कृति नको,—मत्कृति-माझी कृति-माझी स्तुत्यात्मिका कवितारूप कृति आपल्यास आवडत नाही म्हणून नको, आणि-न सजवे,—ती मत्कृति आपल्याच्यानी-सजवत नाही-उजरत नाही; अर्थात् कुब्जा

१ उजरणे या मराठी क्रियापदाची व्युत्पत्ति मला वाटतें उज्ज्वलन या संस्कृत शब्दावरून असावी, 'ज्वल-दीप्तौ.' या मूळ संस्कृत धातूस उत् हा उपसर्ग लागून 'उज्वल' शब्द सिद्ध झाला आहे-याचा प्रकाशनार्थ मुख्य, परंतु पुढें प्राकृतांत 'नीट करणें' 'पूर्णपणें मूळच्या सुस्थितीवर आणणें,' अशा लाक्षणिकार्थी याचा प्रयोग पडून गेला आहे, ती लक्षणा अशी की-जसा दीप मंद जळत असता त्यास तैलप्रदाना-दिकेंकरून उज्वलित करणें, तसेंच एखादी वस्तु व्यंग असतां तीस अपेक्षित अगाच्या अथवा इतर साधनाच्या योगानें सांग करून सुशोभित-नीटनेटकी करणें, हेहि तिचें उज्वलन करणें होय असा येथें मूळचा प्रकाशन अर्थ आहे म्हणून मला वाटतें येथें कवीनें 'समुज्ज्वल' या क्रियाविशेषणाचा प्रयोग केला आहे.

अन्य पक्षी 'ऋजु-सरळ' या मूळ संस्कृत शब्दावरून प्राकृतांत 'उजू'-सरळ-नीट, हा शब्द व्युत्पन्न होऊन त्यावरून 'उजरणें' हा धातू व्युत्पन्न झाला असावा अशीही कल्पना करितां येते परंतु हा पक्ष येथें 'समुज्ज्वल' या शब्दाच्या प्रयोगानें कवीस इष्ट असेल असें मला बहुधा दिसत नाही. आणखी, 'उजू' या शब्दावरून 'उजरणें' हा धातू व्युत्पन्न व्हावा त्यापेक्षा 'उजवणें' हा धातू व्युत्पन्न व्हावा हें अधिक युक्त दिसतें.

त्रिवक्रा असून तीस आपण सरळ केले, तशी माझी कविता व्यंग असली तर तीहि बुद्धिप्रदानेकरून मनोरंजक करावी, असा वेधे ध्वन्यर्थ होतो. असा मी काय बहुत दुष्कृति, -असा मीच काय मोठा दुष्कृति-दुष्टकर्मा-दोषी-अपराधी; सारांश, एक तर कंस आपला शत्रु, त्याची कुब्जा ही भाणखी बटिक, तीहि नांवाप्रमाणे त्रिवक्रा अर्थात् अत्यंत कुरूप, असे असतां ती आपण दयार्द्र होस्ताने स्वहस्ताने सरळ करून सुशोभित केली, आणि माझी स्तुत्यात्मक अर्थात् स्वाभाविक आवडती अशी कविता असून ती आपल्यास आवडत नाही, व नीटही करवत नाही, असा मीच काय मोठा अपराधी आहे, असा एथे सारालंकारमिश्रित विशेषोक्त्य-लंकार जाणावा.

१ कृष्णाने कुब्जेस स्वहस्ताने कसे सरळ केले हे भागवतात वर्णिले आहे.—

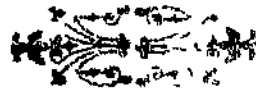
प्रसन्नो भगवान् कुब्जां त्रिवक्रां रुचिराननाम् ॥

ऋज्वीकर्तुमनश्चक्रे दर्शयन् दर्शने फलम् ॥ ६ ॥

पद्मव्यामाक्रम्य प्रपदे द्वयंगुल्युत्तानपाणिना ॥

प्रगृह्य चुबुकेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥

भा०, स्कं० १०, पू०, अ० ४२.



जसीपृथुकतंदुलप्रसृतिआप्तकामातसी ।  
रुचोकृतिसभाग्यतूसुनयआप्तकामातसी ॥  
कण्याविदुरमंदिरीं ह्यणतिसाधुआस्वादिल्या ।  
खरेंजरिकशातुजप्रभुसिआपुल्यास्वादिल्या ॥ ३८ ॥

तुला प्रेमभावानें कांहीं दिलें तरी त्याचा तू स्वीकार करितोस अशी तुझी दया प्रसिद्ध आहे, असा आशय मनांत धरून त्याचें दृष्टांतेकरून कवि पृथे निरूपण करितात.

पदान्वयः—जसी पृथुकतंदुलप्रसृति आप्तकामा, तसी कृति रुचो, तू सभाग्य, सुनयआप्त, का मातसी ? साधु म्हणति विदुरमंदिरीं कण्या आस्वादिल्या, जरि खरें, आपुल्या स्वा तुज प्रभुसि कशा दिल्या.

जसी पृथुकतंदुलप्रसृति आप्तकामा,—जसी—ज्याप्रमाणें पृथुकतंदुल-प्रसृति,—पृथुकतंदुल,—पृथुक—पोहे त्याचे—तंदुल—तांदूळ—दाणे—अर्थात् पोहे,<sup>१</sup> अथवा त्यांचे कण, त्यांची—प्रसृति—ओंजळ—अर्थात् पोह्यांच्या कणांनीं भरलेली ओंजळ आप्तकामा—आप्त म्ह० प्राप्त केला आहे—काम—मनोरथ जिणे अशी; पृथे झाली ' या क्रियापदाचा अध्याहार जाणावा, अर्थात् त्या दरिद्री सुदाम्यास जशी पोह्यांची ओंजळ तुला अर्पण केल्यानें, आणि त्यां त्या पोह्यांचा स्वीकार केल्यानें, मनोरथ पूर्ण करणारी झाली, तशी कृति रुचो,—तशी ही माझी—कृति—कविता-रूप कृति तुला—रुचो—आवडो; अर्थात् तुला आवडली म्हणजे मलाहि ही तशी सुदाम्याच्या पोह्याप्रमाणें सफल होईलच, वरकड—तूं सभाग्य,—तू तर—सभाग्य-भाग्यवंत अर्थात् सर्वैश्वर्यवान् आहेसच; आणखी—सुनयआप्त,—सुनय—चांगला आहे नय—न्याय ज्यांचा असे—अर्थात् साधु जन त्यांचा—आप्त सखा; असा येंथें षष्ठीतःपुरुष करावा, अथवा, सुनयआप्त—साधुजन आहेत सखे ज्याचे असा, तू असा

१ जिरेसाळीचे—आंबेमोहराचे तांदूळ, म्हणजे जिरेसाळ, आंबेमोहर या प्रकाराचे अथवा जातीचे तांदूळ, अशी येंथें प्रकारार्थक षष्ठी समजून तिचा लोप जाणावा. अथवा, सागूचे तांदूळ म्हणजे सागूच अशी स्वार्थी षष्ठी समजून तिचा लोप जाणावा, अथवा, सागूचे तांदूळ म्हणजे सागूचे दाणे, कण, असा येंथें तंदुल शब्करूनदें तद्वान्यविशेषाच्या कणाचे ग्रहण समजावें. हा शेवटला अर्थ येंथें विशेषेकरून ग्राह्य दिसतो.

बहुव्रीहि करावा; येथे 'सुनयआप्त' या शब्दांत 'सुनय' आणि 'आप्त' हे दोन शब्द तसेच ठेवून त्यांच्या संधीस अवकाश असतां तो केला नाही. कारण प्राकृतांत असा संधि करणें वैकल्पिक होय. अथवा असा विकल्प न मानिला तर, सुनय-नीतिवान्-न्यायी आणि-आप्त-आत्मीय असा तूं आहेस, असा समास न करितां दोन निराळे शब्द करून अर्थान्वय करावा. का मातसी ?-मग-मातशील-फुगशील काय ? अर्थात् तू सभाग्य असून सुनयआप्त आहेस, म्हणून आम्हां दीनांविषयीं तू आपल्या ऐश्वर्याच्या भराने फुगून आमचा अब्हेर करणार नाहीस असा येथे प्रश्नराद्धांत जाणावा. आणखी-साधु म्हणति विदुरमंदिरीं कण्या आस्वादिल्या,—साधु म्हणति-साधु आपली कथा अशी सांगतात कीं, विदुराच्या घरीं आपण एकदां नुसत्या कण्याच आस्वादिल्या-खाल्ल्या; जरि खरें,—हें त्यांचें म्हणजे जर खरें असले तर, आपुल्या स्वा तुज प्रभुसि कशा दिल्या,—आपला स्वकीय जो तू प्रभु त्या तुला, ( ही येथे चतुर्थी जाणावी, ) कशा दिल्या-त्या नुसत्या तांदळाच्या कण्या कशा दिल्या ? त्या विदुराला तशा कण्या देण्याचे कसे धैर्य झाले ? कशी त्यास लाज वाटली नाही, असा येथील इंगितार्थ. सारांश, प्रेमभावाने कोणी तुला कांहीं दिले तथापि तू ते त्याच्या भक्तीस्तव चांगलें मानून त्याचा स्वीकार करितोस, आणि त्याचें कल्याण करितोस, अशी उदाहरणें आहेत.

१ यद्यपि 'मातर्णे' या क्रियापदाचा निरंतर कृतिसतार्थी प्रयोग आढळतो, तथापि कवित्त्वाच्यानें समयविशेषी स्तुत्यर्थीहि याचा प्रयोग प्राकृत काव्यांत कोठे कोठे अवलोकनांत येतो.

ब्रह्मानंदें क्रीडती साचार । प्रेमबळें मातोनियां ॥



जिणें रसपहावयाप्रशिथिलीं रदीं चाविलीं ।  
 सुवासहिकळावयाप्रथमनासिकीं लाविलीं ॥  
 तुम्हांस शबरी तशीं बदरिकाफले दे जुनी ।  
 कथा अशि असो पहा स्वचरितें तुम्हीं मेजुनी ॥ ३९ ॥

आणखी उदाहरण सांगत होसाते कवि म्हणतात.

पदा-व्ययः—जिणें रस पहावया प्रशिथिलीं, रदीं चाविलीं, सुवास हि कळा-  
 वया प्रथम नासिकीं लाविली, तुम्हांस शबरी तशीं जुनी बदरिकाफले दे, अशी कथा  
 असो, तुम्हीं स्वचरितें मेजुनी पहा.

जिणें रस पहावया प्रशिथिलीं,—जिणें—ज्या शबरीनें—भिल्लिणीने, रस  
 पहावया—अर्थसंदर्भाने बोरांचा रस पाहाण्याकरितां प्रशिथिलीं<sup>१</sup>—अत्यंत शिथिल  
 केलीं—बोटानें दाखून ठील केलीं ( असें येथे क्रियापद करावें. ) रदीं चाविलीं,—  
 रदी—दांतांनीं चाविलीं; सुवास हि कळावया प्रथम नासिकीं लाविलीं,—  
 जिणे त्या बोरांचा सुवासहि कळावयाकरितां पहिल्यानें तीं आपल्या नासिकीं—  
 नाकास लाविलीं, अर्थात् हुंगलीं, तुम्हांस शबरी तशीं जुनी बदरिकाफले  
 दे,—तुम्हाला ती शबरी—भिल्लिण तशी—पूर्वी सांगितल्या प्रकारचीं—जुनी—शिर्ली-  
 बाशीं बदरिकाफले—बोरें दे—बेई, ( हा येथे ग्रंथी भूतकाल जाणावा. ) अशी  
 कथा असो,—अशी—जी रामायणी आपली कथा आहे ती असो—खरी असो;  
 सांप्रत प्रसंगास फार उपयुक्त आहे असा येथील ध्वनितार्थ जाणावा. तुम्हीं स्व-  
 चरितें मेजुनी पहा,—अशी तुम्हीं आपलीं चरित्रे मोजून पाहा; मींच सांगतो असे  
 नाही; वाल्मीकादिकांनीहि ती चरित्रें लिहून ठेविलीं आहेत, व अद्यापि आप-  
 ल्यास त्यांविषयीं संशय असला, तर आपणच आपल्या मागील चरित्रांची भाठवण  
 करून पाहा, असा येथें ' मोजून पहा ' या शब्दांनीं कवीनें आपला हृद्गत  
 अर्थ सुचविला.

कोठें ' कथा अशि असो ' असा पाठ आहे, अशीं भिल्लिणीचीं उष्टीं बोरें  
 आपण खाल्हीं म्हणून जी कथा आहे ती खरी असो;—अर्थात् ही कथा खरी असून  
 तिचा मिथ्या निषेधरूप विरोध दाखवून त्याचे कवीनें ' तुम्हीं स्वचरितें मेजुनी  
 पहा ' या विधानेंकरून निवारण केलें आहे, म्हणजे मेजून पाहिलें असतां अशी

१ येथें आपल्या कवीनें ' प्रशिथिलणें ' असा मराठीत नवा धातु उत्पन्न केला आहे  
 असें दिसतें. ' श्रथ—दौर्बल्ये ' या मूळच्या संस्कृत धातूवरून शिथिल शब्द होऊन  
 त्यास प्रकर्षणार्थी प्र हा उपसर्ग लागून प्रशिथिल शब्द होऊन त्यावरून हा धातु साधला  
 आहे. याप्रमाणें प्रसंगी स्वेच्छानुरूप शब्द कवि साधित असतात, व अशा शब्दसाधना-

कथा खरी आहे असे दिसेल, म्हणून विरोधाभास<sup>१</sup> अलंकाराने येथे कवीने निषेधा-  
र्थाचा विध्यर्थ दाखविला आहे; असा अर्थ तसा पाठ असतां समजावा.

याप्रमाणे कवीनीं तेतिसावे केकेपासून तर या केकेपर्यंत आपल्या यथामति  
केलेल्या स्तुतीचा स्वीकार करावा म्हणून प्रभूची प्रार्थना केली आहे; असा यांचा  
तात्पर्यार्थ समजावा.

नेच भाषेस प्रौढदशा येते, मुक्तेश्वरानीहि पुढल्या ओवीत प्रलापणे असा मराठीत धातु  
उत्पन्न केला आहे -

झोंटीधरुनिहस्तके । दुःशासनआंसुडीतवके ॥

कृष्णाप्रलापोनिदु'खें । भीष्मद्रोणाविलोकी ॥ ७७ ॥

भारत, आदिप०, अ० १५.

१ साहित्यदर्पणांत विरोधाभास प्रकरणी-‘ हरोऽपि शिरसा गंगां न घत्ते ’ असें  
दाखवून ‘त्वद्वाजी’ येणेकरून त्याचे समाधान केले आहे म्हणून उदाहरण दिले आहे, तसे  
येथेहि जाणावे, असे मला वाटते.



प्रभोशरणआलियावरिनव्हाकधींवांकडे ।

म्हणोनिइतुकेंचहैस्वहितकृत्यजीवांकडे ॥

प्रसादकरितांनसेपळविलंबबापाखरें ।

घनांबुनपडेमुखींउघडिल्याविनापाखरें ॥ ४० ॥

शरणागतावर अनुग्रह करण्याविषयी प्रभूचें औत्सुक्य स्तवित होस्ताते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—प्रभो शरण आलिया वरि कधीं वांकडे न व्हा, म्हणोनि जीवांकडे इतुकेंच हें स्वहितकृत्य, प्रसाद करितां पळ विलंब नसे, बापा खरें, पाखरें उघडिल्याविना मुखीं घनांबु न पडे.

प्रभो शरण आलिया वरि कधीं वांकडे न व्हा,—प्रभो-हे प्रभु-हे स्वामी शरण आलिया वरि-तुम्हास कोणीहि मनोभावेकरून शरण आल्यावर मग त्याशीं तुम्हीं-कधी-कदापि वांकडे नव्हा-वांकडे होत नाहीं, अर्थात् त्याचा आपण अंगीकार करीत नाहीं असे आपणाकडून कदापि होत नाहीं,<sup>१</sup> अर्थात् त्याचा आपण अंगीकार करितां, म्हणोनि जीवांकडे इतुकेंच हें स्वहितकृत्य,—म्हणोनि-असा आपला शरणागतांवर अनुग्रह करण्याचा स्वभाव आहे म्हणून, जीवां कडे-ईश्वरापासून पराङ्मुख आणि संसारनिमग्न जीं आम्हांसारिखीं मनुष्यें त्यांकडे इतुकेंच हें स्वहितकृत्य,—तुला शरण जावे एवढेंच काय ते आतां स्वहितकृत्य-आपले हितकारक कृत्य-अथवा आपल्या कल्याणाचें कृत्य-कर्तव्यकर्म राहिलें आहे; तुला शरण गेल्यावर मग-प्रसाद करितां पळ विलंब नसे,—प्रसाद करितां-तुला त्या शरणागतांवर-प्रसाद-अनुग्रह करितांना, पळ-पळमात्रहि, ( हें येथें क्रियाविशेषण करावे, ) विलंब नसे-विलंब लागत नाहीं, अथवा, 'पळविलंब' पळाचा-पळावधि-पळभर-जो विलंब असा कर्मधारय करून हें संयुक्त नाम करावे.

१ शरणागताची उपेक्षा भगवान् कदापि करीत नाहीं म्हणून तुकोबा सांगतात.

निष्ठार्थतभाव भक्ताचास्वधर्म ।

निर्धारेहेंवर्म चूर्कोनये ॥

निष्कामनिश्चल विद्वर्तीविश्वास ।

पाहोंनयेआस आणीकांची ॥

तुकांम्हणेऐसा कोणउपेक्षिला ।

नाहीं आयिकीला ऐसाकोणही ॥

२ हित हा शब्द विशेषणहि आहे आणि नामहि आहे.



शरण जाण्याची तरी मध्ये आडकाठी कशास पाहिजे अशी येथे आशंका मनांत आणून तिचे समाधान करित होस्ताते कवि म्हणतात;—बापा, खरे, बापा-अरे बापा, शरणागताचे अपराध बापाप्रमाणे तू पोटांत घालून त्यांजवर कृपा करितोस म्हणून-हे तात खरे-तू तत्काळ अनुग्रह करितोस हें खरें आहे, तथापि-पाखरें<sup>१</sup> उघडिल्या विना मुखी घनांबु नपडे,—पाखरे-पाखरानें-अर्थसंदर्भानें चातक-पक्ष्यानें उघडल्या विना-अर्थात् तोंड उघडल्यावांचून मुखी-तोंडांत घनांबु-पावसाचा थेंब नपडे-पडत नाही; यद्यपि पाऊस सर्वत्र पडतो, आणि चातकाच्या मुखांत पडावे असेंहि त्याचें धोरण असते, तथापि त्या पक्ष्यानें त्या पावसाचा थेंब घेण्यास आपलें तोंड तर वासलें पाहिजे, जसे, तसें आपण घनासारिखे दयाळु आहां खरे, परंतु आम्हां पामरांनीं आपली प्रार्थना तर केली पाहिजे, इतकेहि आम्हीं न केलें, तर आपण काय कराल, आम्हीच दोषी होऊं, हा येथे दृष्टांत अलंकार जाणावा. येथें कवीनें हा चातक पक्ष्याचा दृष्टांत फार सौरस्येकरून दिला आहे. येणेंकरून भगवस्तवनाची स्वकल्याणास आवश्यकता दर्शवून अल्प प्रयासाचें महत्फळहि प्रकट केले आहे.

१ यद्यपि 'पाखरूं' असा मराठी शब्द भाषारूढीत फार आहे, तथापि येथे यमका-करितां 'पाखरूं' असाच शब्द लिहिला आहे. व तो मराठीत-कोकरू, लेकरू, वासरू, इत्यादि पुष्कळ शब्दाप्रमाणें सानुनासिक व निरनुनासिकहि असतो, या कारणास्तव, व मूळ 'पक्ष' शब्दावरून 'पाखरूं' शब्द व्युत्पन्न आहे, या कारणावरून, येथें 'पाखरू' असाच मूळचा कवीचा शब्द असावा अशी कल्पना करावयास सबळ कारण दिसतें.



शिवेनतुझियापदाअदयताख्यदोषक्षण ।

प्रभोचुकतसोतन्हीकरिसितूचसंरक्षण ॥

नसेचिशरणागतीघडलिसत्यअद्यापिती ।

रुचेविषयज्यामिळेअमृततेनमद्यापिती ॥ ४१ ॥

घरल्या केकेंत ' प्रभोशरणआलियावरिनव्हाकधी वांकडे ' येणेकरून कवीनीं प्रथम अदयतेचें विधान इंगित करून पुढें तिचा निषेध दर्शविळा आहे, तोच स्वाभिप्राय अर्थांतराने प्रस्फुट करित होस्साते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—प्रभो अदयताख्य दोष तुझिया पदा क्षण न शिवे, चुकतसो तन्ही तूच संरक्षण करिसि, अद्यापि ती शरणागती सत्य घडलि नसेचि, विषय रुचे, ज्या अमृत मिळे ते मद्या न पिती.

प्रभो अदयताख्य दोष तुझिया पदा क्षण न शिवे,—प्रभो—हे प्रभो—हे दीनदयाळा, अदयताख्यदोष,—अदयताख्य,<sup>१</sup>—अदयता—निर्दयपण आहे—आख्या—नाम ज्याचें—असा, दोष—दूषण,—अर्थात् ज्याळा निर्दयपण म्हणून म्हणतात तें दूषण, तुझिया—तुझ्या पदा—पदाला—पायाला अथवा स्थानाला क्षण—एक क्षणहि, न शिवे—शिवत नाही—स्पर्श करित नाही, ( येथें ' क्षण ' हा शब्द क्रिया-विशेषण होय. ) निर्दयपण म्हणून जें दूषण आहे तें तुझ्या पायास क्षणभरहि शिवत नाही, येथे पायास शिवत नाहीं असें म्हटल्यानें कवीने आपली विनयोक्ति दर्श-विली; अर्थात् आपण अत्यंत सदय अहां म्हणून—चुकतसो तन्हीं तूच संरक्षण करिसि,—आम्हीं चुकतो अर्थात् अपराध करितो तथापि तूच आमचें संरक्षण करितोस; ते आमचे अपराध मनांत आणून आम्हांस दंड करावा तो न करिता उलटे आमचे चांगल्या रीतीने रक्षण करितोस, अशी तुझी जगविल्यात कीर्ति आहे; परंतु—अद्यापि ती शरणागती सत्य घडलि नसेचि,—अद्यापि—हा वेळपर्यंत ती शरणागती—तसा शरणागतभाव—अर्थात् मी आपल्यास शरणागत असतां अद्यापि माझी तशी स्थिति म्हणजे तुझ्या अनुग्रहानें अनुभावित केलेली जी परमानंदरूप स्थिति ती सत्य—खरेंच सांगतो घडलि नसेचि—मला घडली नाहीच; न घडल्याचें प्रमाण पहा—विषय रुचे,—मला अद्यापि—विषय—वैषयिक पदार्थ—अनश्वर असार-

१ ' अदयता ' यात अदय शब्दावरून भावार्थी संस्कृतात तसिल् प्रत्यय होऊन पुढें स्त्रीलिंगी टाप् झाला आहे, आणि पुढें बहुव्रीहि होऊन पुढील पुल्लिंग शब्द दोष याचें तें पद विशेषण आहे म्हणून आख्या यांत शेवटल्या आ चा लोप झाला आहे; पहा माझे महाराष्ट्र व्याकरण, तिसरी आवृत्ति, नियम ५६७, पृ० २८७.

भूत असा जो हा प्रपंच तो रुचे-आवडतो; ज्या अमृत मिळते ते मद्या न पिती, —ज्याला अमृत मिळते ते मद्या, मद्य-दारू, त्याचे कदापि पीत नाहीत; अर्थात् आपल्या अनुग्रहाने प्राप्त जे परमानंदरूप अमृत, ते जर मला मिळते, तर मग हे मद्यरूप वैषयिक पदार्थ मला न आवडते; हे ज्यापेक्षां मला आवडतात त्यापेक्षां तुझा अनुग्रह मजवर नाहीं हें सिद्ध होय, असा येथे कवीचा बोलण्याचा कटाक्ष जाणावा येथे आणखी कवीने 'अमृत' शब्दाची योजना श्लेषाने केली आहे. अमृत शब्दाचा अर्थ सुधा आणि मोक्ष<sup>३</sup> प्रसिद्ध आहे, तसेच वैषयिक पदार्थ मोहक आणि मादक आहेत, म्हणून त्यांचे उपमेस मद्यग्रहणही यथार्थ होय. हा येथे चौथ्या चरणांत अर्थांतरन्यास अलंकार होय.

१ ज्यांस भगवताच्या भक्तिप्रेमरसाची गोडी लागते, ते इंद्रादि देवांच्या ऐश्वर्यासहि इच्छित नाहीत, मग हे पामर विषयभोग त्यास कोठून आवडणार.—

ननाकपृष्टंनचसार्वभौमं नपारमेष्ट्यंनरसाधिपत्यं  
नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवा वाञ्छंतिचत्पादरज.प्रपन्नाः ॥ ३७ ॥  
भागव०, स्कं० १०, अ० १६.

२ पीयूषममृतंसुधा.

—अमर.

मुक्तिःकैवल्यनिर्वाणंश्रेयोनिःश्रेयसामृतं

—अमर.



## वर्गणीदारांकरितां

१ श्रीसाईलीलेचा वर्षारंभ चैत्र महिन्याचे अंकापासून आहे. नवीन वर्गणीदारांस वर्षारंभापासून अंक घ्यावे लागतील.

२ पत्ता बदलणे झाल्यास लगेच आम्हांस कळवावे. बदललेला पत्ता न कळविल्यामुळे कित्येक वेळा अंक गहाळ होतात.

३ अंकासंबंधी पत्रव्यवहार आमचेकडे करावा.

४ लेखासंबंधी पत्रव्यवहार संपादक व प्रकाशकांकडे करावा.

## वार्षिक वर्गणी.

वार्षिक वर्गणी टपाल खर्चासह मनिऑर्डरने अगाऊ रु. ३१=, व्ही. पी ने रु. ३॥, फुटकळ अंक १= मागील अंकास शिल्लक असल्यास -॥-

व्यवस्थापक—श्रीसाईलीला

## लेखकांकरितां

१. श्रीसाईलीलेत प्रसिद्धीसाठी पाठविलेला लेख अथवा कविता कागदाच्या एका बाजूवर, मार्जिन सोडून, सुवाच्य बालबोध लिपीत असावी. पेन्सिलीने किंवा कागदाचे दोन्ही बाजूस लिहिलेला मजकूर छापण्यास फार त्रास पडतो.

२. लिखाणासोबत पूर्ण नाव व पत्ता दिला पाहिजे. नाव प्रसिद्ध न करिता टोपण नावाखाली प्रसिद्धि द्यावयाची असल्यास त्याप्रमाणे कळवावे.

३. लेख अथवा कविता हातीं आल्यानंतर १ महिन्यात पसंति अगर नापसंति कळविली जाईल. पसंति कळविल्यानंतर, आम्हाला कळविल्याशिवाय लेखकांनी तो मजकूर दुसरीकडे छापविण्यास देऊं नये.

४. लेखात योग्य तो फेरफार करण्याचा अधिकार आमचेकडे राहिल. येईल तसा शब्दशः प्रसिद्ध करण्याची हमी आम्हीं घेत नाहीं.

५. लेखासोबत पुरेसे पोस्टेज आल्यास, नापसंत लेख परत करूं.

प्रकाशक—श्रीसाईलीला